अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षहरुले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषामा जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२०२५] ६ एस.सी.आर. ४९९ : २०२५ आई.एन.एस.सी. ७०४

मोहित कुमार विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य र अन्य
(सन् २०२५ को दिवानी पुनरावेदन नं. ५२३३)
१५ मे २०२५

[दीपांकर दत्त* र मनमोहन, न्यायाधीशहरू]

विचारणीय मामिला

मामिला उठ्यो कि उत्तर प्रदेश प्रहरी भर्ती तथा पदोन्नति बोर्डले आवेदक हरूद्वारा पेस गरिएका ओबीसी प्रमाणपत्रहरू स्वीकार गर्न बाध्य थियो वा थिएन, जुन प्रमाणपत्रहरू भर्ती सूचनामा तोकिएको ढाँचामा थिएनन् भनी स्वीकार गरिएको थियो।

मुख्य टिप्पणी†

सेवा कानून – भर्ती – तोकिएको ढाँचामा आवेदक हरूद्वारा जाति प्रमाणपत्र पेस गर्नु – आवश्यकता, यदि अनिवार्य हो भने – पुनरावेदक-उम्मेदवारले उप-निरीक्षक पदको लागि आवेदन दिए र परीक्षाको लागि बोलाइयो – तर, उनको निवेदन यस आधारमा अस्वीकृत गरियो कि उनले तोकिएको ढाँचामा ओबीसी प्रमाणपत्र पेस गरेका थिएनन् र यसरी, सामान्य श्रेणीमा विचार गरियो – पुनरावेदकद्वारा रिट निवेदन – उच्च न्यायालयद्वारा खारेज – अर्को मामिलामा, उत्तरदाता-उम्मेदवारलाई छनोट सूचीमा राखिएन किनभने प्रमाणपत्र तोकिएको ढाँचामा पेस गरिएको थिएन – त्यस विरुद्धको रिट निवेदन, उच्च न्यायालयको एकल न्यायाधीशद्वारा स्वीकार गरी, भर्ती बोर्डलाई उत्तरदाताले पेस गरेको ओबीसी प्रमाणपत्र स्वीकार गर्न र उनको आवेदन अगाडि बढाउन निर्देशन दिइयो – संयुक्त इजलासले सोहीलाई सदर गर्यो – शुद्धता:

ठहर: यद्यपि यस मामिलाको तथ्यमा सक्षम अधिकारीबाट प्रमाणपत्र पेस गर्नुपर्ने कुनै वैधानिक आदेश छैन, प्रश्नमा रहेको आवश्यकता कम अनिवार्य छैन र कडाइका साथ पालना गरिनुपर्छ – एक पटक भर्ती प्रक्रिया सुरु भएपछि, सबै आवेदक हरू कानूनमा समान व्यवहारको हकदार हुन्छन् – विभिन्न आवेदक समूहहरूको लागि फरक मापदण्ड हुन सक्दैन – सूचनाका सर्तहरूको पालना नगर्दा आवेदक को दाबी गरिएको स्थितिलाई अस्वीकार गर्ने प्रतिकूल परिणामहरू निम्त्याउन बाध्य छ – छनोट निकाय/नियुक्ति प्राधिकारीले आरक्षणको लागि अनुमति प्राप्त समुदायको सदस्यको रूपमा आवेदक को आवेदनलाई स्वीकार नगर्नु न्यायोचित हुनेछ – छनोट प्रक्रियाको सम्बन्धमा जारी गरिएको विज्ञापनका सर्तहरू सामान्यतया चुनौतीका लागि खुला हुँदैनन् जबसम्म चुनौती उल्लंघनको आधारमा स्थापित हुँदैन – भर्ती प्राधिकारी आफ्नो आवश्यकता के हो भन्ने उत्तम न्यायाधीश हो र न्यायालयमा ल्याइएका मामिलाहरूमा भर्ती प्राधिकारीको यही बुझाइ सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण हुन्छ – प्रक्रिया सुरु भएपछि जसमा आवेदक हरूले कुनै पनि सर्तको अर्थ के हो भनी आपत्ति नजनाई भाग लिएका छन्, यदि कुनै सर्त अस्पष्ट भए पनि, न्यायालयहरूले भर्ती प्राधिकारीको पक्षमा झुकाव राख्नुपर्छ – यदि दुई उम्मेदवारहरूलाई उनीहरूसँग भएको प्रमाणपत्र पर्याप्त छ कि छैन भन्नेमा शंका थियो भने, उनीहरूलाई स्पष्टीकरण खोज्न र साथै, सम्बन्धित तहसीलदारहरूसँग आवश्यक ढाँचामा प्रमाणपत्र जारी गर्न सम्पर्क गर्नबाट केहीले पनि रोकेको थिएन – यो भन्न सकिँदैन कि बोर्डले आवश्यक ढाँचामा जारी प्रमाणपत्रमा जोड दिनु केवल एक औपचारिकता थियो जुन छुट दिन सकिन्थ्यो किनभने उनीहरूसँग अर्को ढाँचामा जारी प्रमाणपत्रहरू थिए – यसरी, उम्मेदवारहरू कुनै पनि राहतको हकदार छैनन्।

[अनुच्छेद १४, १९, २१, २४]

उद्धृत मामिला कानून

रजिस्ट्रार जनरल, कलकत्ता उच्च न्यायालय विरुद्ध श्रीनिवास प्रसाद शाह र अन्य [२०१३] ३ एससीआर २११ : (२०१३) १२ एससीसी ३६४ – मा निर्भर।
बेदंगा तालुकदार विरुद्ध सैफुदुल्लाह खान [२०११] ११ एससीआर ६३५ : (२०११) १२ एससीसी ८५; तमिलनाडु राज्य विरुद्ध जी. हेमलता (२०२०) १९ एससीसी ४३०; डली छन्दा विरुद्ध अध्यक्ष, जी र अन्य [२००४] सुप्प. ५ एससीआर ७९ : (२००५) ९ एससीसी ७७९; धीरेन्द्र सिंह पालीवाल विरुद्ध संघ लोक सेवा आयोग (२०१७) ११ एससीसी २७६; राम कुमार गिजरिया विरुद्ध दिल्ली अधीनस्थ सेवा छनोट बोर्ड र अन्य (२०१६) ४ एससीसी ७५४; कर्ण सिंह यादव विरुद्ध दिल्ली राष्ट्रिय राजधानी क्षेत्र सरकार र अन्य, (२०२४) २ एससीसी ५८८; मीता सहाई विरुद्ध बिहार राज्य [२०१९] १५ एससीआर २७३ : (२०१९) २० एससीसी १७ – लाई सन्दर्भित।
गौरव शर्मा विरुद्ध यु.पी. राज्य, २०१३ एससीसी अनलाइन ऑल १२८६ – लाई सन्दर्भित।

ऐनहरूको सूची

उत्तर प्रदेश सार्वजनिक सेवा (अनुसूचित जाति, अनुसूचित जनजाति र अन्य पिछडा वर्गका लागि आरक्षण) ऐन, १९९४; उत्तर प्रदेश उप-निरीक्षक र निरीक्षक (नागरिक प्रहरी) सेवा (संशोधित) नियम, २०१५; सम्पत्ति कर ऐन, १९५७।

मुख्य शब्दहरूको सूची

ओबीसी प्रमाणपत्र; तोकिएको ढाँचामा प्रमाणपत्र; अहीर समुदाय; सामान्य श्रेणीको उम्मेदवार; आरक्षण; भर्ती प्राधिकारी; उत्तर प्रदेश प्रहरी भर्ती तथा पदोन्नति बोर्ड; भर्ती सूचना; उप-निरीक्षकको पद; सार्वजनिक रोजगार; आरक्षणको लाभ; छनोट प्रक्रिया।

मामिलाको उत्पत्ति

दिवानी पुनरावेदन क्षेत्राधिकार: सन् २०२५ को दिवानी पुनरावेदन नं. ५२३३ इलाहाबादस्थित न्यायको लागि उच्च न्यायालयको सन् २०२२ को वए नं. १८९८७ मा भएको मिति २२.०२.२०२३ को फैसला र आदेशबाट उत्पन्न भएको।

साथमा
सन् २०२५ को दिवानी पुनरावेदन नं. ५२३४

पक्षहरूको तर्फबाट उपस्थिति

पुनरावेदकहरूको तर्फबाट अधिवक्ताहरू:

राहुल कौशिक, वरिष्ठ अधिवक्ता, कुमार गौरव, टम जोसेफ, सुश्री क्रिस्टन स्लिथ, सुश्री रुचिरा गोयल, सुश्री वीरा महुली, शरण्या सिंह।

उत्तरदाताहरूको तर्फबाट अधिवक्ताहरू:
रुचिरा गोयल, सुश्री वीरा महुली, शरण्या सिंह, कुमार गौरव, टम जोसेफ, सुश्री आर्या कृष्णन, प्रशान्त भारद्वाज।

सर्वोच्च न्यायालयको फैसला / आदेश
फैसला

दीपांकर दत्त, न्यायाधीश

१. यी पुनरावेदनहरू, इलाहाबादस्थित न्यायको लागि उच्च न्यायालय[१] द्वारा अलग-अलग रिट निवेदनहरू[२] मा फरक-फरक परिणामका साथ पारित आदेशहरूबाट उत्पन्न भएका तर एउटै भर्ती प्रक्रियासँग सम्बन्धित, कानूनको एउटै प्रश्न उठाउँछन्।

१ उच्च न्यायालय
२ रिट - ए. ११४१३/ २०२२ र रिट - ए. १८९८७/ २०२२

सन् २०२५ को दिवानी पुनरावेदन ५२३३ मा तथ्यहरू

२. उत्तरदाता नं. ३/उत्तर प्रदेश प्रहरी भर्ती तथा पदोन्नति बोर्ड[३] ले मिति २४ फेब्रुअरी २०२१ मा सन् २०२०-२०२१[४] को लागि उप-निरीक्षक, नागरिक प्रहरी र प्लाटुन कमान्डर, पीएसी र फायर अफिसर पदमा सीधा भर्तीका लागि सूचना जारी गऱ्यो। पुनरावेदक-मोहित कुमार,[५] ले मिति २० अप्रिल २०२१ मा उप-निरीक्षक, नागरिक प्रहरी र प्लाटुन कमान्डर पदका लागि आवेदन दिए र त्यसपछि मिति १७ मे २०२२ मा भएको परीक्षाका लागि बोलाइयो।

३. युपीपीआरपीबी द्वारा सञ्चालित परीक्षाहरू अनुसार, मोहितले ३१३.८४ अंक प्राप्त गरे। छनोट नभएका उम्मेदवारहरूको सूची प्रकाशित भयो, जसमा मोहितको दर्ता मिति नम्बर १११०८ क्रम संख्यामा थियो। त्यसबाट दुःखी भई मोहितले मिति २१ जुलाई २०२२ मा युपीपीआरपीबीमा निवेदन दिए। कुनै जवाफ नपाएपछि मोहितले आफ्नो निवेदन विचार गर्न माग गर्दै उच्च न्यायालयमा रिट निवेदन[६] दायर गरे। उच्च न्यायालयले मिति ४ अगस्ट २०२२ मा युपीपीआरपीबीका प्रहरी अधीक्षकलाई निवेदन विचार गरी ४ हप्ताभित्र तर्कसंगत आदेश पारित गर्न निर्देशन दियो।

४. उत्तरदाता नं. ४,७ ले मिति १५ सेप्टेम्बर २०२२ को आफ्नो लिखित आदेशमार्फत मोहितको निवेदन यस आधारमा अस्वीकार गऱ्यो कि उनले प्रारम्भिक भर्तीको समयमा तोकिएको ढाँचामा ओबीसी८ प्रमाणपत्र पेस गरेका थिएनन् र यसरी, उनलाई ओबीसी श्रेणीको सट्टा सामान्य श्रेणीमा विचार गरियो। सामान्य श्रेणीको लागि कट-अफ अंक ३१६.११ थियो, जबकि ओबीसी श्रेणीको लागि ३०५.५४२ थियो। आदेशमा यो पनि भनिएको थियो कि मोहितको आफ्नै मामिला अनुसार, आवेदनको समयमा, उनले राज्य सरकारको सट्टा केन्द्र सरकारद्वारा जारी प्रमाणपत्र उल्लेख गरेका थिए।

मोहितले फेरि एक पटक आफ्नो निवेदन अस्वीकार गर्ने आदेशलाई चुनौती दिँदै उच्च न्यायालयमा रिट निवेदन[९] दायर गरे। उच्च न्यायालयले मिति २२ मार्च २०२३ को आफ्नो फैसला र आदेशद्वारा रिट निवेदन खारेज गर्दै भन्यो कि निवेदनमा विवादित आदेशमा हस्तक्षेपको आवश्यकता छैन। मोहितको रिट निवेदन अस्वीकार गर्ने उच्च न्यायालयको आदेशलाई प्रमुख पुनरावेदनमा विवादित गरिएको छ।

३ युपीपीआरपीबी
४ भर्ती सूचना
५ मोहित
६ रिट - ए. No. - ११४१३ of २०२२
७ अतिरिक्त सचिव, युपीपीआरपीबी
८ अन्य पिछडा वर्ग
९ रिट - ए. No. – १८९८७ of २०२२

सन् २०२५ को दिवानी पुनरावेदन ५२३४ मा तथ्यहरू

५. युपीपीआरपीबीले, प्रमुख पुनरावेदनमा उल्लेख गरिएको सोही सूचनाद्वारा, सन् २०२०-२०२१ को लागि उप-निरीक्षक (एसआई) नागरिक प्रहरी, प्लाटुन कमान्डर र पीएसी तथा फायर फाइटिंग सेकेन्ड अफिसर पदका लागि भर्तीको सूचना दियो। एकमात्र उत्तरदाता-किरण प्रजापति[१०] ले मिति ८ अप्रिल २०२१ मा ओबीसी श्रेणीमा उप-निरीक्षक (एसआई) नागरिक प्रहरी पदका लागि आवेदन दिइन्। प्रमुख पुनरावेदनमा जस्तै, किरणले परीक्षा दिइन् र २८७ अंक ल्याएर उत्तीर्ण भइन्। उल्लेखनीय कुरा के छ भने, सामान्य श्रेणी र ओबीसी श्रेणीका लागि कट-अफ अंक क्रमशः २९६.५९७ र २८५.९२ थियो। तर, कागजात प्रमाणीकरण पछि र किरणले तोकिएको ढाँचामा ओबीसी प्रमाणपत्र पेस नगरेको देखेर, युपीपीआरपीबीले उनलाई छनोट सूचीमा राखेन। यो अस्वीकृतिको विरुद्धमा किरणले युपीपीआरपीबीलाई निवेदन दिइन्।

६. कुनै जवाफ नपाएपछि किरणले आफूले पेस गरेको ओबीसी प्रमाणपत्र स्वीकार गर्न निर्देशनको माग गर्दै उच्च न्यायालयमा रिट निवेदन[११] दायर गरिन्। उच्च न्यायालयका एकल न्यायाधीशले मिति २७ मार्च २०२३ को आदेशमार्फत रिट निवेदन स्वीकार गरे र युपीपीआरपीबीलाई किरणले पेस गरेको ओबीसी प्रमाणपत्र स्वीकार गर्न र उनको आवेदनलाई अगाडि बढाउन निर्देशन दिए। एकल न्यायाधीशको आदेश विरुद्ध, युपीपीआरपीबीले उच्च न्यायालयको संयुक्त इजलासमा पुनरावेदन[१२] गऱ्यो। मिति २५ अगस्ट २०२३ को आदेशद्वारा, उच्च न्यायालयले पुनरावेदन खारेज गरी एकल न्यायाधीशको आदेशलाई सदर गऱ्यो।

७. सम्बन्धित पुनरावेदनका पुनरावेदकहरूले उनीहरूको पुनरावेदन अस्वीकार गर्ने उच्च न्यायालयको यो आदेशलाई विवादित गर्दछन्।

उत्तर प्रदेश राज्यको तर्फबाट पेस गरिएका तर्कहरू

८. राज्य र युपीपीआरपीबीको तर्फबाट उपस्थित अधिवक्ता सुश्री रुचिरा गोयलले तर्क गरिन् कि युपीपीआरपीबीले भर्ती सूचना/विज्ञप्ति अन्तर्गत तोकेको आवश्यकता र मोहित तथा किरणको उम्मेदवारी युपीपीआरपीबीद्वारा अस्वीकार गर्नु वैध थियो। उनले थप आग्रह गरिन् कि:

१० किरण
११ रिट निवेदन ए. No. ५२४५ of २०२३
१२ विशेष पुनरावेदन डिफेक्टिभ नं. ५६२ of २०२३

i. युपीपीआरपीबीद्वारा सञ्चालित भर्ती उत्तर प्रदेश उप-निरीक्षक र निरीक्षक (नागरिक प्रहरी) सेवा (संशोधित) नियम, २०१५[१३] अन्तर्गत थियो। यसबाहेक, उत्तर प्रदेश सार्वजनिक सेवा (अनुसूचित जाति, अनुसूचित जनजाति र अन्य पिछडा वर्गका लागि आरक्षण) ऐन, १९९४[१४] ले उत्तर प्रदेश राज्यमा ओबीसीहरूको लागि आरक्षणको व्यवस्था गर्दछ। सन् १९९४ को ऐन अन्तर्गत जारी

गरिएको १७ डिसेम्बर, २०१४[१५] को एक सरकारी आदेशले ८ लाख रुपैयाँ वा सोभन्दा बढीको कूल वार्षिक आय भएका वा सम्पत्ति कर ऐन, १९५७ अन्तर्गत छुटको सीमाभन्दा बढी सम्पत्ति भएका व्यक्तिहरूका लागि ओबीसी आरक्षणलाई निषेध गरेको थियो।

ii. विज्ञापनमा भनिएको थियो कि २४३७ पद ओबीसी उम्मेदवारहरूका लागि आरक्षित थिए र विज्ञापनको खण्ड ५.४(४) मा योग्यताको मापदण्ड तोकिएको थियो, जुन निम्नानुसार छः ५.४(४) यदि अन्य पिछडा वर्गका उम्मेदवारहरूले तोकिएको ढाँचा-I/ तोकिएको अवधिभित्र प्रमाणपत्र पेस गर्दैनन् वा यदि उनीहरूले भारत सरकारको सेवाका लागि मान्य अन्य पिछडा वर्गको प्रमाणपत्र पेस गर्छन् भने, उनीहरूलाई अनारक्षित श्रेणीका उम्मेदवार मानिनेछ।

(जोर थपिएको)

iii. मोहित र किरण दुवैले आफ्नो ओबीसी (एनसीएल) जाति प्रमाणपत्र केन्द्र सरकारका लागि नियुक्तिहरूको लागि तोकिएको ढाँचामा पेस गरे, राज्य सरकारको लागि तोकिएको ढाँचामा होइन, जुन खण्ड ५.४(४) द्वारा अनिवार्य गरिएको थियो।

iv. मोहित र किरणलाई अनारक्षित श्रेणीमा विचार गरिएको र आवश्यक कट-अफ अंकभन्दा कम अंक प्राप्त गरेकाले उनीहरू छनोट भएनन्।

१३ २०१५ को नियम
१४ १९९४ को ऐन
१५ जि.ओ. नं. १३/२२/१६/९२/टीसी-iii-Kए.-२/२०१४

v. गौरव शर्मा विरुद्ध यु.पी. राज्य[१६] मा उच्च न्यायालयको पूर्ण इजलासले दिएको फैसलालाई उद्धृत गरिएको थियो, जसमा भनिएको थियो कि सम्पन्न वर्ग (सम्पन्न वर्ग) को पहिचानको लागि संघ र राज्य सरकारहरूले तोकेका वित्तीय मापदण्डहरू बीच कुनै विरोधाभास छैन।

vi. खण्ड ५.४(४) को मापदण्डको उद्देश्य र तर्क सम्पन्न वर्ग (सम्पन्न वर्ग) को अनुपालन सुनिश्चित गर्नु वा पहिचान गर्नु हो, जुन राज्य सरकार र केन्द्र सरकारद्वारा समय-समयमा पुनर्परिभाषित गरिन्छ। सम्पन्न वर्गको मापदण्ड कुनै निश्चित समयमा मिल्दोजुल्दो हुन सक्छ, तर यो सधैं परिवर्तनको अधीनमा हुन्छ। यसको व्यक्तिपरक प्रकृतिको कारण, यो आवश्यक छ कि सबै उम्मेदवारहरूले उनीहरू राज्य सरकारले तोकेको बहिष्करण क्षेत्रमा पर्दैनन् भन्ने प्रमाण पेस गरून्। यसको अभावमा, राज्य संयन्त्रमा केन्द्र सरकारका लागि जाति प्रमाणपत्र पेस गर्ने व्यक्तिगत उम्मेदवारहरूको छानबिनको बोझ पर्नेछ र उनीहरू राज्य सरकारको नियम अन्तर्गत ओबीसी-एनसीएलको रूपमा योग्य छन् कि छैनन् भनी पत्ता लगाउनुपर्नेछ।

vii. भर्ती सूचनाको 'ढाँचा-I' मा तोकिएको ढाँचाले स्पष्ट रूपमा यो आवश्यक छ कि उम्मेदवारको आमाबाबुको तीन वर्षको निरन्तर अवधिको कूल वार्षिक आय आठ लाख रुपैयाँभन्दा माथि छैन र उसले/उनले सम्पत्ति कर ऐन १९५७ मा तोकिए अनुसार छुटको सीमाभन्दा माथि सम्पत्ति धारण गरेको छैन। यो प्रावधान केन्द्र सरकार अन्तर्गतका जागिरहरूका लागि तोकिएको जाति प्रमाणपत्रमा पाइँदैन।

viii. केन्द्र सरकारले 'कार्मिक र प्रशिक्षण विभाग'को ओ.एम. नं. ३६०१२/२२/९३ इएसटिटि (एससीटि) मिति ८ सेप्टेम्बर, १९९३ वा भारत सरकारको पछिल्लो सूचना जुन ओ.एम. नं. ३६०३३/३/२००४ इएसटिटि(रेस.) मिति ९ मार्च, २००४ द्वारा संशोधित र थप ओ.एम. नं.

३६०३३/३/२००४-इएसटिटि.(रेस) मिति १४ फेब्रुअरी, २००८ द्वारा संशोधित वा भारत सरकारको पछिल्लो सूचनालाई जनाउँछ, जबकि, राज्य सरकारले तोकेको ढाँचा मिति १७ डिसेम्बर, २०१४ को सरकारी आदेश अनुसार छ।

मोहित र किरणले निर्भर गरेका निर्णयहरू तथ्यको आधारमा फरक छन् किनभने ती मामिलाहरूका उम्मेदवारहरू पहिले नै कन्स्टेबलको रूपमा ओबीसी श्रेणी अन्तर्गत नियुक्त भइसकेका थिए र हालको भर्ती सूचना अन्तर्गतका पदहरूका लागि सोही श्रेणीमा नियुक्ति खोजेका थिए। यसरी, ती मामिलाहरूमा, जाति श्रेणी पहिले नै युपीपीआरपीबी द्वारा प्रमाणित भइसकेको थियो।

१६ २०१३ एससीसी अनलाइन ऑल १२८६

ix. बेदंगा तालुकदार विरुद्ध सैफुदुल्लाह खान[१७] को निर्णयलाई यो प्रस्तावका लागि उद्धृत गरिएको थियो कि यदि नियमहरूले व्यवस्था गर्दैन भने, छुट अनुमति छैन।

x. मोहितको रिट निवेदन खारेज गर्ने विवादित फैसलाले तमिलनाडु राज्य विरुद्ध जी. हेमलता[१८] मा यस न्यायालयको निर्णयको अनुपातलाई सही रूपमा विचार गरेको छ।

xi. उक्त सूचना अन्तर्गत, अन्तिम छनोट परिणामको प्रकाशन पछि कुनै पनि रिक्त पदहरू बाँकी थिएनन्। तर, अन्तिम परिणाम पछि, उम्मेदवारी रद्द वा मृत्यु वा चिकित्सा परीक्षणमा अनुपस्थिति/अयोग्यता वा निष्कासनका कारण १२२ पदहरू अन्ततः रिक्त रहे। सन् २०१५ को नियम अन्तर्गत, रिक्त पदहरू अर्को छनोटमा सार्नुपर्ने थियो। फलस्वरूप, भर्ती सूचना अन्तर्गत, रिक्त रहेका १२२ ओबीसी पदहरू सन् २०२३-२४ को छनोट वर्षको लागि सारियो र सूचना प्रकाशन गर्ने प्रक्रिया जारी छ।

मोहित र किरणको तर्फबाट पेस गरिएका तर्कहरू

९. मोहितको तर्फबाट उपस्थित वरिष्ठ अधिवक्ता श्री राहुल कौशिकले मोहितले पेस गरेको ओबीसी प्रमाणपत्र निम्न कारण/आधारमा स्वीकार गरिनुपर्थ्यो भनी पेस गरे:

i. केन्द्र सरकार र राज्य सरकार दुवैले सुरु गरेका भर्ती प्रक्रियाहरूमा भाग लिनका लागि ओबीसी प्रमाणपत्र तहसीलदारद्वारा जारी गरिन्छ।

ii. मोहित गरिब परिवारबाट आएका हुन् र उनको सम्पूर्ण कडा परिश्रम एउटा विशेष ढाँचामा प्रमाणपत्र नभएको कारणले खेर जानेछ।

iii. मोहितले ३१३.६८४ अंक प्राप्त गरेका छन्, जुन ओबीसी उम्मेदवारहरूका लागि तोकिएको कट-अफ, अर्थात् ३०५.५४२ अंकभन्दा बढी हो, उनको लागि धेरै हानि र पूर्वाग्रह हुने गरी योग्यतालाई बेवास्ता गरिएको छ।

१७ (२०११) १२ एससीसी ८५
१८ (२०२०) १९ एससीसी ४३०

iv. मोहित अहीर समुदायका हुन्, जुन उत्तर प्रदेश राज्यमा पिछडा वर्गको रूपमा मान्यता प्राप्त छ र यो कुरा उनले पेस गरेको प्रमाणपत्रबाट स्पष्ट रूपमा झल्किन्छ।

v. डली छन्दा विरुद्ध अध्यक्ष, जी र अन्य[१९] मा यस न्यायालयको निर्णयलाई यो कुरा उजागर गर्नका लागि उद्धृत गरिएको थियो कि नियमको प्रत्येक उल्लंघनले उम्मेदवारी अस्वीकारमा परिणत नहुन सक्छ।

vi. धीरेन्द्र सिंह पालीवाल विरुद्ध संघ लोक सेवा आयोग[२०] लाई यो प्रस्तावका लागि उद्धृत गरिएको थियो कि कुनै पनि उम्मेदवारको योग्यताको बारेमा कुनै शंका भएमा, उम्मेदवारलाई आवश्यक प्रमाणपत्र पेस गर्न बोलाउन सकिन्थ्यो।

vii. राम कुमार गिजरिया विरुद्ध दिल्ली अधीनस्थ सेवा छनोट बोर्ड र अन्य[२१] र कर्ण सिंह यादव विरुद्ध दिल्ली राष्ट्रिय राजधानी क्षेत्र सरकार र अन्य [२२] मा यस न्यायालयका निर्णयहरूलाई हामीलाई यो सम्झाउनका लागि उद्धृत गरिएको थियो कि अनुसूचित जाति/अनुसूचित जनजाति समुदायका सदस्यहरूलाई आरक्षण प्रदान गर्ने उद्देश्य रोजगारीमा असमानताहरू हटाउनु र शैक्षिक तथा सामाजिक रूपमा पिछडिएका समाजका वर्गहरूलाई समान अवसर प्रदान गर्नु हो; तसर्थ, आफ्नो दृष्टिकोणमा धेरै प्राविधिक हुनु र आरक्षणद्वारा हासिल गर्न खोजिएको उद्देश्यलाई बेवास्ता गर्नु अव्यावहारिक हुनेछ।

१०. किरणका लागि अधिवक्ता श्री कुमार गौरवले श्री कौशिकका तर्कहरूलाई समर्थन गरे।

मामिला

११. विचारको लागि उठेको मामिला हो, के युपीपीआरपीबी मोहित र किरणले पेस गरेका ओबीसी प्रमाणपत्रहरू स्वीकार गर्न बाध्य थियो, जुन प्रमाणपत्रहरू भर्ती सूचनामा तोकिएको ढाँचामा थिएनन् भनी स्वीकार गरिएको छ।

१२. हामी हाम्रो छलफल यस न्यायालयको रजिस्ट्रार जनरल, कलकत्ता उच्च न्यायालय विरुद्ध श्रीनिवास प्रसाद शाह र अन्य[२३] को निर्णयलाई पहिले सन्दर्भित गरेर सुरु गर्न सक्छौं। उठेको प्रश्न थियो कि, के पश्चिम बंगाल लोक सेवा आयोगले न्यायिक सेवा परीक्षाको सम्बन्धमा भर्तीको लागि पहिलो उत्तरदातालाई अनुसूचित जनजाति समुदायको सदस्यको रूपमा उनको दाबीको सट्टा सामान्य उम्मेदवारको रूपमा विचार गर्नु न्यायोचित थियो। विज्ञापनले यो शर्त राखेको थियो कि आरक्षणको लाभ प्राप्त गर्न, आवश्यक प्रमाणपत्र तोकिएको ऐन र अनुसूचित जाति/जनजाति कल्याण विभागको आदेश नं. २६१-TW/EC/MR-१०३/९४ मिति ६ अप्रिल, १९९५ मा तोकिएको सक्षम अधिकारीद्वारा जारी गरिएको हुनुपर्छ। सक्षम अधिकारीद्वारा जारी प्रमाणपत्र पेस गर्नुको सट्टा, पहिलो उत्तरदाताले पिछडा वर्ग कल्याण विभागका निर्देशकद्वारा जारी गरिएको प्रमाणपत्र पेस गरे जसमा उनलाई अनुसूचित जनजाति समुदायको सदस्यको रूपमा प्रमाणित गरिएको थियो; तसर्थ, यस्तो प्रमाणपत्रलाई बेवास्ता गरियो र उनलाई सामान्य उम्मेदवार मानियो। पहिलो उत्तरदाता कलकत्ताको उच्च न्यायालयमा दुई तहमा सफल हुन भाग्यमानी थिए, जसले पीएससीलाई उनलाई एसटी उम्मेदवारको रूपमा विचार गर्न निर्देशन दियो, तर यस न्यायालयमा उनको भाग्यले साथ दिएन। यसरी ठहर गरियो:

३ (२००५) ९ एससीसी ७७९
४ (२०१७) ११ एससीसी २७६
५ (२०१६) ४ एससीसी ७५४
६ (२०२४) २ एससीसी ५८८
७ (२०१३) १२ एससीसी ३६४

"१५. पश्चिम बंगाल अनुसूचित जाति र अनुसूचित जनजाति (पहिचान) ऐन, १९९४ अन्तर्गत प्रदान गरिए अनुसार सक्षम अधिकारीबाट कुनै प्रमाणपत्र पेस नगरिएकाले आयोगले उत्तरदाताको आवेदनलाई एसटी उम्मेदवारको रूपमा स्वीकार नगर्ने निर्णयमा हामी कुनै त्रुटि फेला पार्दैनौं। उम्मेदवारहरूलाई दिइएको जानकारीमा स्पष्ट रूपमा भनिएको थियो कि SC/ST/BC दाबी गर्ने उम्मेदवारहरूसँग पश्चिम बंगाल अनुसूचित जाति र अनुसूचित जनजाति (पहिचान) ऐन, १९९४ मा निर्दिष्ट सक्षम अधिकारीबाट प्रमाणपत्र हुनुपर्दछ। उत्तरदाताले त्यो सक्षम अधिकारीबाट त्यस्तो कुनै प्रमाणपत्र पेस गरेनन्। फलस्वरूप, आवश्यक प्रमाणपत्रको अभावमा, आयोगले उनलाई सामान्य श्रेणीको उम्मेदवारको रूपमा व्यवहार गर्नु न्यायोचित थियो। उत्तरदाताले पहिलो पटक सक्षम अधिकारीबाट प्रमाणपत्र मिति ३०-७-२०१० मा भएको परीक्षामा उपस्थित हुँदा मात्र पेस गरे, त्यतिबेलासम्म उनले मिति २२-९-२००९ मा सक्षम अधिकारीबाट प्रमाणपत्र प्राप्त गरिसकेका थिए। स्वीकार्य रूपमा, सन् २००७ को परीक्षा हुँदा, आवेदनसँगै सक्षम अधिकारीबाट त्यस्तो कुनै प्रमाणपत्र पेस गरिएको थिएन। फलस्वरूप, उत्तरदातालाई सामान्य श्रेणीको उम्मेदवारको रूपमा व्यवहार गरियो र त्यसैले उनले सन् २००७ मा भएको परीक्षामा न्यायिक अधिकारीको रूपमा नियुक्ति पाउन सकेनन्।

१६. हामी विचारशील रायमा छौं कि पश्चिम बंगाल राज्य विधान सभाले पारित गरेको विशेष कानून अर्थात् पश्चिम बंगाल अनुसूचित जाति र अनुसूचित जनजाति (पहिचान) ऐन, १९९४, र उम्मेदवारहरूलाई जारी गरिएको सूचनामा विशेष शर्तको दृष्टिकोणमा, माधुरी पाटिल विरुद्ध आयुक्त, आदिवासी विकास [(१९९४) ६ एससीसी २४१] को प्यारा १३ को मार्गनिर्देशन १० लागू नहुने छ, विशेष गरी यस मामिलाको तथ्यहरूमा। ऐनले निर्देशक, पिछडा वर्ग कल्याण, पश्चिम बंगाललाई प्रमाणपत्र जारी गर्न सक्षम अधिकारीको रूपमा मान्यता दिँदैन। तसर्थ, आयोगले निर्देशक, पिछडा वर्ग कल्याण, पश्चिम बंगालद्वारा जारी प्रमाणपत्रमा भरोसा नगर्नु न्यायोचित थियो।"

(मूलमा इटालिक्स)

१३. माथिको निर्णयबाट के निस्कन्छ भने, सार्वजनिक रोजगारीको लागि आवेदक SC/ST/OBC जस्ता विशेष समुदायको होस् वा नहोस्, आरक्षणको लाभ प्राप्त गर्नको लागि उसले दाबी गरेको स्थिति आफैमा निर्णायक हुँदैन। यस्तो स्थिति सक्षम अधिकारीद्वारा उचित प्रक्रिया र पहिचान गरेपछि प्रमाणित हुनुपर्छ कि आवेदक ले जे दाबी गर्छ, ऊ त्यही हो। श्रीनिवास प्रसाद शाह (पहिले उल्लेखित) मा, सक्षम अधिकारीबाट प्रमाणपत्र पेस गर्ने आवश्यकतालाई वैधानिक आदेशको दृष्टिकोणमा अनिवार्य मानिएको थियो। यद्यपि वर्तमान मामिलाको तथ्यमा यस्तो कुनै वैधानिक आदेश छैन, प्रश्नमा रहेको आवश्यकता कम अनिवार्य छैन र कडाइका साथ पालना गरिनुपर्छ। एक पटक भर्ती प्रक्रिया सुरु भएपछि, सबै आवेदक हरू कानूनमा समान व्यवहारको हकदार हुन्छन्। विभिन्न आवेदक समूहहरूको लागि फरक मापदण्ड हुन सक्दैन। विज्ञापन/सूचनाका सर्तहरूको पालना नगर्दा, छनोट निकाय/नियुक्ति प्राधिकारीद्वारा आवेदक को दाबी गरिएको स्थितिलाई अस्वीकार गर्ने प्रतिकूल परिणामहरू निम्त्याउन बाध्य छ, यदि उसले त्यसको पालना नगर्ने छनोट गर्छ भने। त्यसलाई ध्यानमा राख्दै, छनोट निकाय/नियुक्ति प्राधिकारीले आरक्षणको लागि अनुमति प्राप्त समुदायको सदस्यको रूपमा आवेदक को आवेदनलाई स्वीकार नगर्नु न्यायोचित हुनेछ।

१४. माथिको निर्णयद्वारा स्थापित कानूनको प्रस्ताव कुनै पनि पछिल्लो निर्णयमा शंका गरिएको देखिँदैन र हामी यसैद्वारा त्यसलाई समर्थन गर्दछौं।

१५. अब हामी जाँच गरौं कि यस सम्बन्धमा स्थापित कानूनको प्रकाशमा, मोहित र किरण कुनै राहतको हकदार छन् कि छैनन्।

१६. भर्ती सूचनाको खण्ड ५.४(४) माथि उल्लेख गरिएको छ। यसले स्पष्ट रूपमा चेतावनी दिन्छ कि यदि कुनै आवेदक ले ढाँचा-I मा आवश्यक प्रमाणपत्र पेस गर्न असफल भएमा के परिणाम हुनेछ। स्वीकार्य रूपमा, मोहित र किरणले पेस गरेका प्रमाणपत्रहरू ढाँचा-I सँग मिल्दैनन्। यसरी हेर्दा, हामीले मोहित र किरणलाई अन्यायपूर्ण व्यवहार गरिएको छ कि छैन भनी पत्ता लगाउन छलफललाई अगाडि बढाउनु आवश्यक छैन। तर, श्री कौशिकले जोडदार तर्क गरेका छन् कि मोहित आखिरमा ओबीसी श्रेणीका हुन्, र किरणको तर्फबाट उपस्थित श्री कुमार गौरवले उनलाई समर्थन गरेका छन्, हामी त्यस्तो तर्कलाई पनि सम्बोधन गर्नु उचित ठान्दछौं।

१७. यहाँ, उत्तर प्रदेश सरकार नियुक्ति प्राधिकारी हो। युपीपीआरपीबीले आवश्यक सिफारिसहरू गरेपछि नियुक्तिहरू हुनेछन्। भर्तीको सम्पूर्ण प्रक्रिया वैधानिक नियमहरूद्वारा नियन्त्रित छ। के भर्ती सूचनाका सर्तहरूको पालना नगर्ने आवेदक वा आवेदक को समूहलाई छनोटको नतिजा उसको/उनीहरूको लागि रुचिकर नभएपछि प्रश्न उठाउन खुला छ?

१८. यो अब अनिर्णित छैन (रेस इन्टेग्रा) कि छनोट प्रक्रियाको सम्बन्धमा जारी गरिएको विज्ञापनका सर्तहरू सामान्यतया चुनौतीका लागि खुला हुँदैनन् जबसम्म चुनौती संविधानको धारा १६ वा त्यस मामिलामा, धारा १४ को उल्लंघनको आधारमा स्थापित हुँदैन। एक पटक सार्वजनिक रोजगारीका लागि आवेदनहरू आमन्त्रित गरी विज्ञापन जारी भएपछि, सर्तहरू पढ्नु र नोट गर्नु र त्यसका आवश्यकताहरू के हुन् भनेर बुझ्नु आवेदक को जिम्मेवारी, होइन कर्तव्य हो। यदि कुनै आवेदक ले कुनै पनि सर्त अस्पष्ट पाउँछ र विज्ञापनमा नै वा कुनै नियम/विनियमद्वारा प्रदान गरिएको सोधपुछको गुन्जाइस छ भने, आवश्यकताहरूलाई सही रूपमा बुझ्नको लागि स्पष्टता प्राप्त गर्न पहिले प्रयास गरिनुपर्छ। यदि त्यस्तो कुनै गुन्जाइस उपलब्ध छैन भने, आवेदक लाई प्रतिनिधित्व गरेर स्पष्टता खोज्नबाट केहीले रोक्दैन। यदि त्यस्तो स्पष्टता प्रदान गरिएन भने, आवेदक ले आफ्नो अधिकारमा कुनै पूर्वाग्रह नराखी प्रक्रियामा भाग लिन सक्छ र छनोट नभएपछि पनि सर्तमाथि प्रश्न उठाउन सक्छ। तर, यदि आवेदक ले त्यस्तो कुनै प्रयास गर्दैन र विज्ञापनमा विवादित सर्तको आफ्नै बुझाइको आधारमा छनोटको गणना गरिएको मौका लिन्छ र पछि, ऊ असफल हुन्छ भने, सामान्यतया, उसलाई विवादित सर्तलाई फरक तरिकाले बुझ्न सकिन्छ भन्ने आधारमा छनोटलाई चुनौती दिन खुला हुनेछैन। यस्ता मामिलाहरूमा, न्यायालयहरूले त्यस्तो अस्पष्टताको निवेदनलाई स्वीकार गर्न हिचकिचाउनु पर्छ र भर्ती प्राधिकारीको उक्त सर्तको बुझाइलाई स्वीकार गर्न रुचाउनुपर्छ। यो साधारण कारणले हो कि भर्ती प्राधिकारी आफ्नो आवश्यकता के हो भन्ने उत्तम न्यायाधीश हो र न्यायालयमा त्याइएका मामिलाहरूमा भर्ती प्राधिकारीको यही बुझाइ सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण हुन्छ; तसर्थ, प्रक्रिया सुरु भएपछि जसमा आवेदक हरूले कुनै पनि सर्तको अर्थ के हो भनी आपत्ति नजनाई भाग लिएका छन्, यदि कुनै पनि सर्त अस्पष्ट भए पनि, न्यायालयहरूले भर्ती प्राधिकारीको पक्षमा झुकाव राख्नुपर्छ।

१९. हामी यस न्यायालयले मीता सहाई विरुद्ध बिहार राज्य२४ को निर्णयको अनुच्छेद १५ देखि १९ मा 'प्रारम्भिक मामिलाहरू' शीर्षक अन्तर्गत के अवलोकन गर्यो भन्ने बारे सचेत छौं। यदि छनोट निकाय/नियुक्ति प्राधिकारीले अपनाएको प्रक्रिया यस्तो छ कि त्यो संवैधानिक सुरक्षाहरूको उल्लंघनमा छ भने, आवेदक को प्रक्रियामाथिको चुनौतीलाई केवल उसले प्रक्रियामा भाग लिएको छ भन्ने आधारमा सुरुमै निस्तेज गर्न सकिँदैन। हामीले यो निर्णयलाई यो पनि स्वीकार गरेको रूपमा पढ्छौं कि आवेदक का लागि अपनाइएको प्रक्रियामा कुनै पनि अवैधताको पूर्वानुमान गर्न सधैं सम्भव नहुन सक्छ, जबसम्म छनोट सूची प्रकाशित हुँदैन। त्यस्ता सबै मामिलाहरूमा जहाँ

अवैधताको पूर्वानुमान गर्न सकिँदैनथ्यो, प्रक्रियामाथिको चुनौतीलाई आवेदक ले प्रक्रियामा भाग लिएकोले उसले आफ्नो अधिकार गुमाएको छ भन्ने भ्रामक आधारमा अस्वीकार गर्न सकिँदैन। जे भए पनि, खण्ड ५.४(४) जससँग हामी सम्बन्धित छौं, अस्पष्टभन्दा टाढा छ। युपीपीआरपीबीले के माग्यो र पालना नगरेको परिणाम के हुनेछ भन्ने कुरा बिल्कुल स्पष्ट छ। यस्तो आवश्यकताको परिप्रेक्ष्यमा, कुनै पनि आवेदक लाई प्रमाणपत्र कुन ढाँचामा जारी गरिनु पर्छ भन्ने बारेमा थोरै पनि शंका हुन सक्दैनथ्यो। यदि मोहित र किरणलाई उनीहरूसँग भएको प्रमाणपत्र पर्याप्त छ कि छैन भन्नेमा शंका थियो भने, उनीहरूलाई त्यस्तो स्पष्टीकरण खोज्न र साथै, सम्बन्धित तहसीलदारहरूसँग आवश्यक ढाँचामा प्रमाणपत्र जारी गर्न सम्पर्क गर्नबाट केहीले पनि रोकेको थिएन। यो देखाइएको छैन कि राज्य सरकारले आवश्यक ढाँचामा दोस्रो प्रमाणपत्र प्राप्त गर्न कुनै कानूनद्वारा रोक लगाइएको थियो। त्यसलाई ध्यानमा राख्दै, मोहित र किरण दुवैले युपीपीआरपीबीले आवश्यक ढाँचामा जारी प्रमाणपत्रमा जोड दिनु केवल एक औपचारिकता थियो जुन छुट दिन सकिन्थ्यो किनभने उनीहरूसँग अर्को ढाँचामा जारी प्रमाणपत्रहरू थिए भन्ने निवेदनको आड लिन सक्दैनन्।

८ (२०१९) २० एससीसी १७

२०. अन्तमा, युपीपीआरपीबीले आवश्यक ढाँचामा प्रमाणपत्रको लागि किन जोड दियो भन्ने कारण, जसरी सुश्री गोयलले व्याख्या गर्नुभयो [अनुच्छेद ९ (vi) देखि (viii) मा रेकर्ड गरिएको], हाम्रो स्वीकृतिलाई आकर्षित गर्दछ।

२१. हामी सचेत छौं कि मोहित र किरण जस्तै समान स्थितिमा रहेका आवेदकहरूलाई उच्च न्यायालयले पहिले राहत प्रदान गरेको छ र यस न्यायालयका समन्वयित इजलासहरूले त्यस्ता निर्णयहरूमा हस्तक्षेप गरेका छैनन्। तर, त्यस्ता सबै मामिलाहरूमा, विशेष अनुमति निवेदनहरू प्रवेश चरणमै खारेज गरिएका थिए र, तसर्थ, बाध्यकारी नजिरको रूपमा काम गर्दैनन्।

२२. माथि उल्लिखित कारणहरूका लागि, मोहित र किरण कुनै पनि राहतको हकदार छैनन्।

२३. फलस्वरूप, प्रमुख पुनरावेदन खारेज गरिन्छ जबकि सम्बन्धित पुनरावेदन स्वीकार गरिन्छ।

मामिलाको परिणाम: पुनरावेदनहरू खारेज गरियो।

†मुख्य टिप्पणी तयार गर्ने: निधि जैन